

Eörsi István

IDŐM GOMBROWICZCSAL (II)

Részlet

1991. JANUÁR

Első bejegyzés

Ma elolvastam néhány fejezetet Camus esszéjéből, A LÁZADÓ EMBER-ből, hogy meg tudjam ítélni Gombrowicz kommentárját, amelyet ehhez a műhöz fűzött.

Valaki könyvcsomagot küldött neki Párizsból, feltehetően annak tudatában, hogy a messzire szakadt emigránsnak nincs pénze ilyesmire. Gombrowicz szidja „*ezt a rendszert, mely az intellektueleket örökös utolsókká alázza*”, „*a társadalmi rend határtalan idiotizmusát, mely az tró orra előtt becsapja a színházak, koncerttermek és könyvkereskedések ajtaját, azokat az ajtókat, amelyek tárva-nyitva állnak a pénzes sznobok előtt*”. Aztán – egy évvel megjelenése után – olvasni kezdi a könyvet, a „pad alatt”, vagyis hivatalnoki íróasztalánál, titokban, mintha még mindig iskolás gyerek volna. Bámulja francia kollégáját, amiért „*olyan emberi, olyan nemes szándékú, olyan megindítóan törődik az emberrel*” – pontosabban őszinte erőfeszítést tesz annak érdekében, hogy bámulhassa, de józansága folyton-folyvást meggátolja ebben. „*Miért az a benyomásom, ahányszor moralistákat olvasok, hogy kisiklik a kezükből az ember? Tehetetlennek, elvontnak és elméletinek érzem a morált – mintha valódi létezésünk valahol rajta túl játszódná le.*” A moralista az egyéni lelkiismeretből indul ki, „*Az én problémám azonban nem lelkiismeretem tökéletesítése, hanem mindenekelőtt az a kérdés, hogy mennyiben az enyém a lelkiismeretem*”. A koncentrációs táborokban nem azért öl az egyén, mert arra a belátásra jut, hogy ehhez joga van, hanem mert mások is ölnek. „*A legszörnyűbb tett is könnyűvé válik, ha elegyengették a hozzá vezető utat, a koncentrációs táborokban például annyira kitaposták már a halálba vivő ösvényt, hogy a nyárspolgár, aki odahaza a légynek sem tudott ártani, könnyűszerrel gyilkolt embereket.*” A lelkiismeret kulturális termék, a kultúra pedig nem az egyénben gyökeredzik, hanem emberi közösségek köztulajdona. Gombrowicz úgy véli, ő nem autonóm lélek a kozmoszban, „*az út hozzám más embereken át vezet*”. És ezután jön a végső summázat: „*A magány, mely Camus-ból sugárzik, nem kevésbé gyötrelmes, mint a száraz, marxista kollektívizmus.*”

Mihelyt az egyéni lelkiismeret mindenhatóságát tagadjuk, tagadnunk kell a történelemtől elvonatkoztatott bűn és erény fogalmát is. Gombrowicz a moralitás hordozójának a kultúrát tekinti, tehát egy olyan képződményt, melyet kollektivitás és történetiség jellemez. „*Gondolkodások csak látszólag individualista – az egyénnel foglalkozik, de nem az egyén műve.*” Ez a belátás egy olyan író részéről, aki énjét és személyes szabadságát folyton-folyvást mindenek fölé helyezi, megvesztegethetetlen valóságérzék-ről tanúskodik. Ha íróságáról gondolkodik, akkor – nyilván, hogy be ne roppantsa őt a világ elviselhetetlen nyomása – polemikusan az „Én”-t állítja előtérbe, ha a világon tűnődik, akkor alárendeltnek mutatja az „Én” szerepét. Ez csak látszólagos ellentmondás. Az író, mint egy fiktív világ létrehozója, demiurgosz, isteni szerepet vállal magára, vagyis minden teremtett tárgyára felrója – jól láthatóan vagy rejtve – a maga kézjegyét. Az ember, mint a körülmények terméke, elfoglalja történelmileg is meghatározott helyét a világ többi dolga között.

Miért olyan fontos a származásunk?

Gombrowicz már emigrációja előtt is, a varsói kávéházakban folyvást a maga ősnemességével kérkedett, Bourbon-rokonokat talált ki a maga számára, címerpajzsokról és családfákról értekezett, eladdig, míg végül elhaltak a szokásos viták a szürrealizmusról, a szocializmusról, a proletariátusról és a művészetről, és mindenki, még a kommunisták is kószálni kezdtek a családfák erdejében. Ezt a szokását svédországi tartózkodása idején is ápolta, egy valódi arisztokrata asztalánál, ahol – tapintatlan és kihívó önmegalázással – nem győzte hangsúlyozni, mennyire kevésbé előkelő vendéglátóinál. Aztán – önsorsrontó módon – Argentínában is elővette ezt a régi témáját, mindenkit maga ellen dühítve. De miért? *„Az arisztokrácia számomra egyike volt azoknak az éretlen zavaró jelenségeknek, azoknak a borzalmas, zöld varázslatoknak, amelyek – ki tudja? – vagy belőlem születtek, vagy rám tukmálódtak, és amelyek ellen az irodalomban, és még inkább az életben, küzdöttem. És ahogy ez az efféle éretlen mítológiákkal mindig is lenni szokott, látszólag egészen könnyű legyőzni őket – csak ha az ember mélyebben hatol beléjük, és pontosabb önvizsgálatot végez, akkor mutatkozik meg, hogy milyen falánk ragadozók, és milyen elpusztíthatatlannak.”* Néhány igaz frázissal „elintézhető” volna nemesi kötődéseit, mondván például, hogy csak az emberi érték számít, nem pedig az előítéletek s a többi; csakhogy ezt a megoldást nem érezte volna elég becsületesnek és intelligensnek. Különbösen is megfigyelte, hogy a legtöbb ilyen szabású demokratának elpárolog a demokratasága mondjuk egy törölmetszett herceg jelenlétében. *„Ha valami ellen védekezned kell, ez azt bizonyítja, hogy ez a valami létezik.”*

Irigylem Gombrowiczot: ironikusan, sőt bohóckodva vállalt lengyel ősnemességével könnyebben gyalázhatta a nemesi Lengyelországot, a lengyel katolicizmust és a lengyel kultúra provincializmusát, mint hogyha mondjuk orosz muzsikósokkal dicsekedhetett volna. Vagy mondjuk zsidó nagyszülőkkel.

Arisztokrata ősoket vállalni is, megtagadni is könnyebb Kelet-Közép-Európában, mint zsidó ősoket.

Négy- vagy ötéves koromban – tehát a harmincas évek közepe táján – egy ízben a Margitszigetről hazaérkezve fel-alá ugrándoztam jó rugózású díványunkon, és ezt üvöltöttem sugárzó arccal: „Zsidó vagyok! Zsidó vagyok! Zsidó vagyok!” Szüleim bejöttek a gyerekszobába, anyám komoran, apám mosolygós fejcsóválással nézte szökdecselésemet, majd megjegyezte: „Manapság ezzel nem szoktak hancegni.” A rejtelmes szót aznap hallottam először – nyilván a szigeten lezsidózott valaki –, és fogalmam sem volt, hogy mit jelent.

Anyám magyar szellemben nevelt. Az ő apja Engelből magyarosított Eörsire, felvette a református hitet, és gazdatiszt volt Zala megyében, erőteljesen magyar indulatokkal. Nagybátyám, Eörsi István, diákkorában nagy Ady-hívó volt, mindazonáltal lelkesen vonult be az első világháború idején. Főhadnagyként szerelt le, daliás fényképei egy nyírott bajszú, elegáns dzsentrit mutatnak. Fellépése, eleganciája, háborús érdemei persze nem gátolták meg abban, hogy 1944-ben munkaszolgálatosként éhen ne haljon.

Apám szombathelyi, ortodox családjának kedvéért anyám férjhez menése előtt megtért a zsidó valláshoz, de szívében mindig hívó református maradt. Nagyapám 1919-ben meghalt spanyolnáthában, víg kedélyű, kártyázni szerető nagyanyám pedig, részben fia támogatásával, folytatta nagyasszonyi életét egészen 44-ig. Április 5-én neki is fel kellett varrnia a sárga csillagot, aznap húsz évet öregedett, meggömbült, nem látta többé mosolyogni. Amikor 45 januárjának elején behajtottak bennünket a gettó-

ba, útközben kétszer összeesett. Anyám és én támogattuk, a Klauzál térig. Az ostromot túlélte, de nyár elején – néhány nappal azelőtt, hogy hírt kaptunk fia szörnyű haláláról – agyvérzést kapott. Horkolva feküdt a már említett díványon, öntudatlanul hessegette a feje körül zümmögő legyeket, „Jövök már, Pistikám” – motyogta.

Apám június 16-án – a születésnapomon – érkezett meg a munkaszolgálatból. Leszaladtam érte, éppen levest kanalizált a házmesteréknél. Harminc kilót fogyott, egész testében remegett. Feltámogattam a második emeletre. Akkor már tudtuk, hogy családját – nagyanyámat, nagybátyámat, nagynénémet, ennek férjét, lányát és unokáit – a szombathelyi gettóból Auschwitzba szállították. Nagynéném lánya, Gabi a vagonban szülte meg második gyerekét. Természetesen rögvést elgázosították Marika nevű hatéves kislányával együtt, és ugyanerre a sorsra jutott reumas nagynéném és időse nagyanyám is. Berci bácsi, nagynéném férje, a népszerű orvos megőrült, mielőtt elpusztították volna. Nagybátyámról, Onkiról nem is tudom, hogy a halálüzem mely részlege és mikor végzett vele.

Anyámat semmi sem ingatta meg magyar mivoltában és hitében. Még 44-ben felvétette bátyámmal és velem a református vallást – ehhez apám is hozzájárult, egyrészt mert nem zárta ki annak lehetőségét, hogy ez védelmet jelenthet, másrészt mert teljesen közönyös volt a vallások iránt. Isten létében nem kételkedett, de úgy vélte, semmi bizonyosat nem tudhatunk róla, mert meghaladja emberi látókörünket. A vallások mind félrevezetik az embereket, amikor úgy tüntetik fel megukat, mintha biztos információkkal rendelkeznének Istenről. Anyám viszont még az ostrom alatt, csillagosan is járt református bibliaórákra. Az új rendszer kezdetén – amikor ez könnyű volt – belügyminisztériumi engedéllyel a magáéra változtatta nevünket, azóta vagyunk jog szerint Eörsik. Apám ezt rossz néven vette tőle. Névváltoztatásunkból arra következtetett, hogy már nem is számítottunk a hazatérésére. Így hát – hogy kiengeszteljük – érettségimig a régi nevemet viseltem.

Egyébként apám is magyarnak tekintette magát. Kedélyes, sörivő lényétől és toleráns deizmusától távol állt a cionizmus minden válfaja. Belépett a Szociáldemokrata Pártba, és érzékelhető elégtétellel vette tudomásul, hogy 1949-ben, a két munkáspárt „egyesülésekor” nem vették át az új típusú pártba, polgári mentalitása miatt. Kiirtott családjáról gyerekei előtt nem beszélt, ha társaságban mégis szóba került valamelyik szombathelyi, szemét elfutotta a könny.

Két héttel ezelőtt bokros teendőim miatt megszakítottam a fenti gondolatmenetet, és azóta nem bírtam visszatérni Gombrowiczhoz. Részt kellett vennem a Berlin–Budapest írótalálkozó rendezvényein, bemutatták egyik darabomat Veszprémben, váratlanul színházi munkám támadt Kaposváron, tanulmányt kellett írnom kivégzett barátomról, Angyal Istvánról, ehhez sok száz oldalnyi vizsgálati és bírósági iratot olvastam el, és jöttek egyéb elháríthatatlan, apróbb-nagyobb kötelességek is egymás után. Mintha összefogott volna a világ, hogy távol tartson a megkezdett témától. Nem hessenthetem el a gondolatot, hogy az akadályok kapóra jöttek. Nem tudom, mint Gombrowicz, játékos iróniával feloldani a származásom okozta görcsöket – még ma sem bírkóztam meg ezekkel, és ezért nem könnyű írnom róluk.

Pedig az Angyal-ügy is visszavezérelt a faképnél hagyott problémához. Barátom kommunista fegyveres parancsnok volt, aki az 1956-os felkelést elsősorban szocialista forradalomnak tudta, kísérletnek arra, hogy a munkások és parasztok valóban birto-

kukba vegyék a termelőeszközöket, amelyekkel 1945 után csak formálisan ajándékozta meg őket a földosztás és az államosítás. November hetedikén, amikor Pesten már mindenütt elhallgattak a fegyverek, a nemzetiszínű és fekete lobogókon kívül a vörös zászlókat is kitűzette a környék házáira, a lakosság tiltakozásával mit sem törődve, és így folytatta, vörös zászlók alatt a harcot az iszonyatos túlerőben lévő szovjet hadsereggel. „*A magyar nép – írta a börtönben, két héttel később – a világszabadság zászlóját viszi ma is Európában, mint 1848-ban vitte, s egy olyan korban, melytől az emberiség léte vagy nemléte függ. Boldogító dolog ilyen nép fiának lenni.*” Amikor letartóztatták, első és második kihallgatásakor is el kellett mondania rövid önéletrajzát. Csak azt hagyta ki belőle, hogy anyját Auschwitzban elgázósították, egyik nővérét pedig szökési kísérletért a felorakoztatott fegyencek előtt felakasztották. Ő is ott állt a nézők között, tizenhat évesen. A szökést együtt tervelték ki, de a megbeszélte időpontban németek tartózkodtak a férfibarakkban, és ily módon megóvták életét egy tizennégy évvel későbbi kötél számára. Mivel Angyal egyébként sohasem titkolta származását, csak azért hagyhatta ki életrajzából mindkétszer az auschwitzi epizódot, mert nem óhajtotta, hogy ügye elbírálásakor enyhítő körülménynek kezeljék zsidó szenvedéseit. Elvégre a forradalomban a dicső magyar nép fiaként vett részt. Boldogító érzés egy ilyen nép fiának lenni, és ezért a boldogságért érdemes megfeledkezni még arról is, hogy milyen közönnyel fogadta a magyar lakosság túlnyomó többsége hatszázezer magyar zsidó holocaustját. Magam is úgy gondolkodtam és éreztem, mint a barátom. Amikor egy hónappal letartóztatásom után ügyvédem első ízben beszélhetett velem (természetesen nyomozótiszt jelenlétében), megtiltottam neki – ez volt az első dolgom –, hogy zsidó származásomra mint enyhítő körülményre hivatkozzon. Nemcsak azért jártam el így, mert teljességgel hiányzott belőlem a zsidó tudat, hanem főként azért, mert a forradalomban boldogítóan egynek éreztem magam a néppel, és ennek az egységnek az öröme többet ért nekem az elképzelt, enyhébb megítélésnél (melyre egyébként amúgy sem volt esélyem, a rendszer az értelmiség zsidó származású hangadóit különös előszeretettel csukta le).

A börtönben sorozatosan olyan szituációkba keveredtem, amelyekben tarthatatlanná vált addigi struccpolitikám. A zárkák személyi összetétele állandóan változott, és különben is gyakran csereberéltették velünk a celláinkat, hogy túlzottan össze ne szokjunk. Mivel zsidózásra előbb-utóbb csaknem mindenütt sor került, újból és újból szembe kellett néznem a dilemmával: ha elárulom a származásomat, kínos helyzetbe hozom a beszélőt, magam ellen pedig bizalmatlanságot provokálok, mert – kezdetben legalábbis – az egyszerűbb emberek közül sokan egyszerűen nem tettek különbséget a kommunista, a zsidó meg a besúgó fogalma között. Ha viszont hallgatok, akkor úgy kell éreznem, mintha valóban beépültem volna egy ellenséges társaságba, és most információkat szerzek. Ha nem árulom el származásomat, de vitába szállok az antiszemitizmussal, akkor egyrészt őszintétlen pozícióba cselezem magam, másrészt előbb-utóbb mégiscsak gyanússá válok. Minden lehetséges változatot kipróbáltam, és mindegyikben rosszul éreztem magam. Végül az idő jótékonyan kisegített szorult helyzetemből. Akadt néhány úriember a börtönben, jórészt jogászok, akik mindenkiről számon tartották, hogy zsidó-e vagy sem, műveltségük ilyen téren enciklopédikus volt. Mivel költőként már jegyezték a nevemet, bátyám pedig magas rangú igazságügyi tisztviselő volt a forradalom előtt, az ilyen emberek egy-két gyors kérdéssel fényt derítettek a gyökereimre, és kutatásaik eredményét széles körben népszerűsítették. Sze-

rencsére renitens magatartásom miatt egyik fegyelmi büntetést a másik után szenvedtem el, ezért aztán származásom és nyíltan vállalt eszményi kommunizmusom ellenére sem tarthatta magát személyemmel kapcsolatban a spicliség gyanúja. Vállaltam tehát zsidóságot, mint életrajzi tényt, de továbbra is úgy éreztem és azt vallottam, hogy neveltetésem, kultúráim, cselekedeteim alapján éppolyan magyar vagyok, mint akármelyik rabtársam. Belső küzdelmeimet jól jelezte komikus vívódásom is, kéthetente, amikor fürdőbe vittek: próbáljam-e takargatni a zuhany alatt, ahol hármasával-nyegyesével ácsorogtunk, a szövetség jelét, amelyet őseimmel kötött az Örökkévaló? (Szüleim a legszívesebben megtakarították volna nekem ezt a jelet, de nem lehetett, a szombathelyi rokonság miatt.)

Az antiszemitizmus egyébként nem volt általános a politikai foglyok körében. Az 56-os forradalmárok többsége mentes volt az efféle fertőzéstől. Csakhogy 1956 után az erkölcsi középszer gyéren képviseltette magát a börtönben – a rendszer különös előszeretettel csukatta össze a legkiválóbbakat a söpredékkal. Szívesen léptette fel közös perben a makulátlan jellemű felkelőparancsnokot az áruházi fosztogatóval, a forradalmi költőt a tolvaj prostituálttal, az idealista lapszerkesztőt és a naiv meseköltőt gyilkossági ügybe keveredett visszaeső bűnözőkkel. Mivel a cellákban a nácizmustól a sztálinizmusig minden politikai áramlat, továbbá minden társadalmi osztály és réteg képviselve volt, Voltaire vademberé közénk rekesztve pontos képet alakíthatott volna ki az ország erkölcsi és politikai keresztmetszetéről. Barátaimmal együtt én is ilyen vademberféle voltam, az ideológiák, utópiák és illúziók kék egéből csöppentünk bele a zárkavilágba. Szabad életünkben semmiképp sem akartuk tudomásul venni, hogy tizenkét évvel a forradalom előtt Magyarországon fasizmus dúlt, és hogy a Horthy-korszak rasszista, nacionalista, klerikális, dzsentroid ideológiai hangulatai milyen intaktak a felszín alatt – még ma is, negyvenhat évvel 1945 után riasztóan intaktak, mint ez immár nyíltan, a politikai élet színpadán is megmutatkozik. A hirtelen jött, elháríthatatlan felismerések nem ingatták meg magyar mivoltom tudatát, de mély nyugtalansággal töltötték el.

Ma már tudom, hogy 56 őszéig őrzött vademberi ártatlanságom elfojtások gyümölcse. Az első figyelmeztetést már 1945 februárjában megkaptam, amikor a felszabadított Budapesten újrakezdődött a tanítás. Negyedik gimnazista voltam akkori számítás szerint, vagyis nyolcadik éve jártam iskolába. Az előző tanévekben gimnáziumunkban külön tanultak a zsidó származású fiúk (egy osztályban) és a keresztények (két osztályban). 1945-ben, a tanév folytatásakor a zsidó osztály tagjait alfabetikus sorrendben kétfelé osztották. Az első vagy a második napon így szólt hozzám egyik újdonsült osztálytársam: „Eddig nekünk volt jobb, most nektek jobb.” Elhülten bámultam rá: meg sem fordult a fejemben, hogy a német megszállás és a náci terror jobb lehetett bárkinek is, mint a felszabadulás. Aztán napirendre tértem az epizód fölött: osztálytársam nyilván fasiszta családból származik, ezért gondolkodik így. (Nem származott fasiszta családból. Később belügyes tiszt lett, magas minisztériumi polcra tornászta fel magát.)

Amikor államosították az egyházi iskolákat, újabb jelzésekre figyelhettem volna fel. A katolikus egyház ösztönzésére az iskolákban ellenállóócok alakultak ki a tervezett intézkedésekkel szemben. Ez az 1947–48-as tanévben történt, a kommunista párt már – szovjet segédlettel – a hatalmi monopólium megkaparintásán fáradozott, de még működtek egyéb pártok, és az egyházi ellenállást sem törték meg. Kongregációs gyűléseket szerveztek az iskolákban, így nálunk is. Egyszer kíváncsiságból magam is el-

mentem egy ilyenre (a jelenlévők nyilván beépült megfigyelőnek tekintettek). Egy fiatal pap volt a szónok, gyűjtő hatású beszédére ma is emlékszem még. „Első szent királyunk, István fia, Szent Imre korántsem volt olyan lányos képű, szelíd lelkületű ifjú, amilyenek szóban és képeken ábrázolni szokták. Harcos ember volt, szembeszállt az iszonyatos vadkannal, vadkan agyara ölte meg. Ő a mi példaképünk, a vadkannal tusázó”, és így tovább. A vadkan, a kommunizmus szörnye, az ateista fenevad el akarja orozni Szent István és Szent Imre országában az Isten iskoláit.

Amikor megindultak a monstre kirakatperek Mindszenty bíboros és a katolikus egyház egyéb vezetői ellen, mindenféle kisebb pereket is szerveztek, egyebek közt abból a célból, hogy szétverjék a katolikus ifjúsági és diákegyesületeket. A mi iskolánkat is elérte ez a kampány, és a fővádlott éppen egyik osztálytársam volt. A pert az iskolai Diákszövetség feljelentésére indították. Ez a szervezet kommunista irányítás alatt állt, és nálunk túlnyomórészt zsidó származású gyerekek vezették. A Diákszövetség tanúkat verbuvált a perre, mely a budapesti kerületi bíróság hatáskörébe tartozott. Engem is meg akartak nyerni, de én – nem is politikai okból – nem álltam kötélnék. A tárgyalásra elmentem azért, és összeszoruló torokkal hallgattam osztálytársaim és néhány iskolai Diákszövetség-vezér terhelő vallomását. A vádlott illegális szervezetet épített ki a gimnáziumban, egy klerikális központ utasításait hajtotta végre, lázadást szervezett a törvényes rend és köztársaságunk törvényei ellen. Osztálytársam felfüggesztett börtönbüntetést kapott, és persze kizárták az ország összes középiskolájából.

Egy év múlva, az érettségi banketten, az osztály keresztény származású tanulói egy híján mind felálltak vacsora után, elbúcsúztak a tanároktól, és elvonultak külön mulatni. Iszonyatosan rossz kedvem támadt, rögtön eszembe jutott a per. A mintegy fél-tucatnyi vallomástevő – nemcsak a mi osztályunkból – egytől egyig zsidó származású volt. A banketten ismét győzedelmeskedett az elkülönítés elve, amelyről azt hittem, hogy 45-ben mindörökre levitézlett. Azután ezt a kínzó élményemet is elfojtottam. Magyar ifjú óhajtottam lenni, elkülönítetlenül, s szocializmust építő magyar társadalomban.

1956 októberében-novemberében más oldalról gyűlt meg a bajom ezzel a szindrómával. Néhány zsidó származású ismerősöm azért ijedt meg a forradalomtól, és azért fogadta el a Kádár-kormányt, mert a kommunista rendszer szétesése szerintük újra antiszemita kormányzatot segített volna nyeregbe. Csakhogy a forradalmi Budapesten meghökkenően kevés zsidóellenes megnyilatkozásra került sor, és ezek sem találkoztak az utca helyeslésével. A tömeg demokráciát követelt, a zsidókérdés pedig – így érveltem – a demokrácia problémakörének része. Mármost a filozófiában csak hiba, ha a részt az egész helyébe emelik – a gyakorlati politikában viszont ugyanez a hiba megbocsáthatatlan bűn. Aki a forradalom időszakában a rész szemszögéből ítéli meg az egészet, annak olyan országban – Izraelben – kellene keresnie a boldogulását, ahol ez a rész a középpontban áll. (Egyébként ezzel az okfejtéssel mindmáig egyetértek.)

Szabadulásom után fokozódó mértékben meggyűlt a bajom a magyar provinciával, mely egyrészt a mélymagyar múltból táplálkozott, másrészt logikus ellenhatás volt a sztálinizmus és posztstálinizmus nemzetellenes magyarországi fiókvállalatának provincializmusára. Egyre kevésbé háríthattam el a felismerést, hogy nem egy mérvadó irodalmi és általában értelmiségi kör nem tekint valódi magyarnak. Ez nem befolyásolt túlzottan, mivel általában nem nagyon érdekel, hogy ki minek tekint. Csakhogy az ember *helyzetét*, akár akarja, akár nem, módosítják a róla kialakított vélemények. Külföldi időzéseim sora – és főként hároméves nyugat-berlini tartózkodásom – szeren-

csére jótékonyan csillapította a szándékaim és helyzetem közt kialakult feszültségek kínját. Teljesen mindegy, hogy minek tartanak, és még az sem számít, hogy én minek tartom magam, és hogy mi a véleményem a hazámról. Megingathatatlan tény ugyanis, amelyen – engem beleértve – senki sem változtathat, hogy hozzá tartozom. Ez egyrészt nagyon sok, másrészt a semminél is kevesebb, mert nem határozza meg ítéleteimet és érzelmi viszonylataimat.

Szabadságom – mely a megbonthatatlan kötöttségből nő ki – annak köszönhető, hogy gyerekkoromban üldözött kisebbséghez tartoztam. Az ilyen sorsú ember, ha nem torzítja el bosszúvágy, és ha ki tud nőni saját specifikus kisebbsége – zsidósága, baszk-sága, homoszexualitása – keretei közül, a körülményeknek megfelelően általánosíthatja, más kisebbségek sérelmeire viheti át szakadatlan felháborodását.

Csakhogy az ilyen egyénre megkülönböztetett gyanúval néz a honában lakályosan berendezkedett többség, mihelyt megtapasztalja a bírálatát. És ha ennek hangneme tiszteletlen, sőt mi több, gunyoros, és ha általánosan elfogadott tabukat vesz célba, akkor a bírálatot a bíráló hazafiatlan vagy hazátlan személyére való tekintettel megfontolás nélkül és szitkozódva utasítják el. Ezért irigylem Gombrowiczot: akárhogy gúnyolódott is a lengyel kultúra, a lengyel katolicizmus és a lengyel provincia tárgykörében, az efféle szitkok záporától lombos családfája megvédte őt.

Második bejegyzés

„Az a művész, aki a művészet keretei között valósítja meg magát, sohasem lesz alkotó – azon a határterületen kell berendezkednie, ahol a művészet az élettel érintkezik, ahol ilyesfajta kényelmetlen kérdésekkel szembesül: Mennyiben konvencionális a lírád, és mennyiben él valóban? Mennyire hazudnak a tisztelőim, és mennyire hazudok én, amikor költőként tisztelem magam? De amikor ilyen kérdéseket vetettem fel A KÖLTŐK ELLEN című cikkemben, egészen egyszerű kérdéseket, melyeknek az volt az egyetlen különlegességük, hogy nem a vers művészetét mint olyat, hanem csak valósággal kapcsolatos viszonyát firtatták, kiderült, hogy egyetlen szót sem értett senki, és a legtökéletesebb értelenségről maguk a költők tettek tanúbizonyságot. Mert erre a vallásra, mint az összes többire, az jellemző, hogy nem tűri a kételet, és fél a tudástól.”

Arany szavak.

Az elefántcsonttoronyokra egyebek közt az jellemző, hogy mindegyik csak egyetlen művésznek biztosít szállást. A művész élvezi itt előkelő magányát, és mint a pók, finom hálót bocsát ki magából, a művészetét. Ablakából szemügyre veszi a környék elefántcsonttoronyait, és közérzetét az szabja meg, hogy mennyire állja ki az övé a többivel az összehasonlítást. Számon tartja továbbá a saját tornya előtt összeverődött tömeget is; vezetőit, a vajt fülű vagy nüanszírozott látású kritikusokat néha beengedi az ebédlőjébe, és tapintatosan félrenéz, miközben ezek kegyeletlenül letörnek egy-egy darabkát az elefántcsont cukorkatartóból.

Brutális korszakokban az elefántcsonttorony, vagy ha lerombolja az erőszak, akkor pusztá emléke is sugározhat vigaszt, erkölcsi ellenállást. Van (vagy volt) valami, ami elkülönül a tajtékzó ostobaságtól, vannak más értékek is, mint amelyeket a Hatalom elismer. Csakhogy ezekről az értékekről – ha könnyörtelenül bonckés alá vesszük őket – többnyire kiderül, hogy valamiféle képzelt vagy széppé stilizált múltnak a kincsei. Gombrowicz a lengyel emigráció négy legkiválóbb költőjének kötetével kapcsolatban

azon tűnődik, hogy „*Où sont les neiges d'antan*”, hová lett a tavalyi hó. „*Miért hat minden olyan elavultnak?*” – kérdi. Még a jelen eseményeit is a múlt szemszögéből ítélik meg. Ami elmúlt, az pusztán emiatt értékesnek tetszik –

„*a villany a földi,
a csillag az égi,
a villany az új,
a csillag a régi*” –

mi baja volt Babits Mihálynak a villannyal? Az új (a villany) eleve pórul jár, ha a régivel (a csillaggal) hasonlítják össze. Gombrowicznak igaza van: a tiszta esztétikum mint beállítottság és életforma a művészetet a csillagok közé, az égi, a vallási szférába emeli.

Ezzel a szférával, mihelyt e világi körben fejt ki hatását, nemcsak az a baj, hogy tabuizál, és az a néhány ember, aki – hozzám hasonlóan – fittyet hány ennek, hamar persona non gratává válhat a kultúra birodalmában. Még veszélyesebb, hogy ez a szféra merev abszolútumokkal bátyázza körül magát – ez a kemény héj az, amelyet a benne fészkelő és az őt kívülről csodáló egyaránt elefántcsonttoronyból valónak képzel el. Gombrowicz a maga négy lírikusáról azt állítja, hogy háború előtt kialakult költői építményük nem bírja befogadni az új világ háborgó borzalmait, ezek „*egyszerűen nem válnak metaforává, nem passzolnak a stílusukba*”. Bírálata a mi körülményeinkre is alkalmazható. A Költészet, jó nagy betűvel írva, nálunk részben régi parnasszista hagyományokat folytat, részben ellenhatás a szocialista realizmus prófétái által zord szigorral, majd szelíden propagált politikai költészet nyomorára. Csakhogy nálunk a Tiszta Költők lelkiismerete nem egészen tiszta, mert az elefántcsonttoronyok állami jóváhagyással épültek fel az utóbbi évtizedekben.

Harmadik bejegyzés

1953 szilveszterén Gombrowicz – feltehetően emigránstársaságban – beszédet tartott „a nemzethez” egy Buenos Aires-i banketten. Ebben nevetségesnek nevezte a honfűt, a haza szépségén méléző nosztalgiát. „*Mit számít, hogy nem Grodnóban, Kutnóban vagy Jedlinskben vagytok? Volt-e már ember másutt, mint saját magában?*” „*Nem igaz, hogy Grójec több lenne, mint egy szörnyű, provinciális odú, amelyben egykor nyomorúságos életeteket tengettétek. Nem, ne hazudjatok: Radom sohasem volt költemény, még napfelkeltek sem! A virágok ott sohasem voltak csodálatosak és feledhetetlenek – és nyomorúság, piszok, betegség, unalom és igazságtalanság úgy vett körül benneteket hajdanában, mint sivár lengyel falvakban szürkeütlek a nyüszítő kutyák.*”

Élvezem ezt a hazafias szónoklatot, és elképzelem hatását. Az urakat frakkban, a hölgyeket estélyiben, amint pezsgőspohárral a kezükben hallgatják, hogy „*egyiktek sem törődött Lengyelországgal, míg Lengyelországban élt*”, és hogy az emigránsoknak végre fel kellene fogniuk „*vándoréletük patetikus értelmét*”. Az urak homloka közben kivörösödik, a hölgyek hónalját pedig izzadság veri ki. Az egyezményes hazugságok nyilvános leplezése, az érdekeltek színe előtt, nagy illetlenség, és engesztelhetetlenebb haragosokat szerez, mint a rágalom. Elvégre ez utóbbi szerencsés esetben cáfolható.

1983-ban Princetonban hazafias programmal telizúfolt nap után megkérdeztem a helyi magyar közösség egyik vezetőjének feleségét, hogy ha kitörne nálunk a szabadság, hazatelepülnének-e. Kétszintes, öt hálószobás villájuk üvegverandáján ül-

tünk, villájukhoz kert és erdő is tartozott, az erdőt kis folyó szelte át. Kérdésekre az asszony fülig vörösödött. „Mi már nem tudnánk – mondta –, nem tudnánk megszokni ott.” Ez a dialógus józan megvilágításba helyezte a magyar diákok vizsgaelőadásán néhány órával korábban elhangzott hazafias fogadkozásokat és bizonykodásokat, a szoborpályázatokkal és alapítványokkal kapcsolatos hazafias tervezetéseket, a Nagy Hazugságot, ahogyan az amerikai társadalom felsőbb rétegeibe beilleszkedett magyar származású értelmiség jó patrióta lelkiismerettel óhajtja élvezni kényelmes helyzetét. Rögtön tudtam, hogy kérdésem jóvátehetetlen, holott csak négy szemközt hangzott el.

Gombrowicz viszont nagy társaságban, banketten beszélt. Alceste sem tarthatott volna az övénél kellemetlenebb szónoklatot.

Nemrég láttam a budapesti Katona József Színház jó előadásában AZ EMBERGYŰLŐLŐ-t. Örömmel ismertem magamra egy fölényesen okos, megértő és mégis engesztelhetetlen mestermű főhősében. Egy embert annyira felháborít a társas élet hazugságrendszere, hogy mindenkibe és mindenbe beleköt. Mivel nem tesz különbséget állandósult dühének fontos és lényegtelen kiváltói között, komikussá válik. Én is tudom, hogy ami miatt háborgok, akár ezeken a lapokon is, az többnyire annyit sem ér, forintban kifejezve, mint amennyiből írógépem szalagjának kopását fedezhetném. Gombrowiczra ez még fokozottabban áll.

Lehet, hogy azért vonzódok annyira hozzá, mert bátyámnak érzem Molière-ben?

Lukács azt mondogatta, hogy a Mizantróp a korán jött forradalmár prototípusa. Komikumunk is ebből fakad. Nem ismeri fel, hogy etikai elvárásainak nem felelhet meg a társadalom, és ezért szüntelenül nevetséges konfliktusokba bonyolódik. Talán arra gondolhatott Lukács, hogy Alceste-nek a maga jakobinus moráljához még nincs meg a guillotine-ja, amellyel levághatná a tökéletesen üres vagy romlott udvaronci kobakokat. Vagy arra, hogy – egy évszázaddal Rousseau előtt – kivonult a darab végén a romlott társadalomból, a természetbe. Lehet, hogy Gombrowicz is túl korán jött forradalmár? Meg én is? De vajon melyik forradalmár nem jött túl korán? (Vagy túl későn, mint Antigoné, aki lekéste az anyajogú társadalmat?) Mert jókor egyik sem jön, ezt forradalmi hajlamaim ellenére be kell látnom – ez esetben ugyanis győz, és az adott lehetőségekhez zülleszt a sugaras eszmét, amelynek nevében fellépett. Így megszűnteti önnön forradalmiságát, ha idejekorán nem sikerül természetes módon vagy karársi segédlettel elhaláloznia.

Érdekes, hogy Rousseau nem ismerte fel a Mizantrópban a maga elődjét. „Két dolog van, amit nem fog tagadni, uram – írta 1758-ban D'Alembert-nek. – Először is, hogy Alceste e darabban egyenes, őszinte, tiszteletre méltó férfiú, igazi derék ember; másodsor, hogy a szerző nevetségessé teszi. Ez, úgy tűnik nekem, egymagában is menthetellenné teszi Molière ügyét.” Sőt azért teszi nevetségessé, mert derék ember. Barátját, Philinte-et ellenben okosnak tünteti fel a darab. Rousseau szerint ez „egyike ama becsületes nagyvilági embereknek, akiknek az elvei sokban hasonlítanak a gazfickók elveihöz, a nyájas, mértéktudó embereknek, akik mindig úgy találják, hogy minden jól van, mert az az érdekük, hogy semmi se legyen jobb, akik mindig mindenkivel elégedettek, mert nem törődnek senkivel, akik a megrakott asztal mellett azt hangoztatják, hogy a nép nem éhezik, akik tömött erszénnyel a zsebükben méltatlankodnak, amiért némelyek felemelik szavukat a szegények érdekében, akik gondosan elrekesztelt házukból panaszszo nélkül nézik végig, hogy az egész emberiséget meglöpték, kifosztják, legyilkolják, lemészárolják, tekintve, hogy Isten igen dicséretes szelidséget adott nekik mások balsorsának elviselésére”. Ki beszél itt? Nem Alceste? Vagy inkább Saint-Just? Nem állítható Rousseau-ról, hogy összekötő tag eme két úr között?

Ez esetben viszont Molière – bárhogy fúj is rá a levélíró – jól dolgozott. Olyan figurát alkotott, akinek szövegét száz év múlva töretlenül folytathatta a kor egyik nagy géniusza. Egy másik nagy génius, Lessing így védte meg Molière-t: „*De a nevetés és a kinevetés közt nagyon nagy a különbség. Nevetünk egy emberen... anélkül, hogy a legkevésbé is kinevetnénk.*” „*Az Embergyűlölő nem válik megvetendővé, az marad, aki volt, és a nevetés, amelyet a költő által számára teremtett szituációk váltanak ki, a legcsekélyebb mértékben sem csökkenti nagyrabecsülésünket.*” Az igazság korán jött bajnokának, vagy inkább: a korán jött igazság bajnokának jellemére nem vetődik árnyék.

Hegel tökéletlennek nevezte a szatírákat mint ábrázolási módot, mert hiányzik belőle a *Versöhnung*, a megbékélés mozzanata. És csakugyan: Alceste olyan erkölcsi silányság ellen lázad, amelyet Rousseau még száz évvel később is elviselhetetlennek érez. Engem éppen a megbékélésre való készség hiánya vonz. Az ésszerűtlenség, amelyet a szatíra a látszat és a lényeg meglepetésszerű, vagyis a közvetítő tagokat kiiktató szembeállítással napvilágra lök, olyan égbekiáltó, hogy a megbékélés – a bölcsesség uralma az ész fölött – azonos volna a lepaktálással.

Mi az, ismét Alceste beszél belőlem?

Negyedik bejegyzés

Mit áldozhat eszményeiért a szellem? Az érvényesülést? Minden bizonnyal. Önnön harmóniáját? A boldogságot? Feltehetően. A saját életét? Talán – tisztelet Giordano Brunónak, de Galilei fölött se törjünk pálcát.

Feláldozhatja-e a morálját? 1918–19 fordulóján, az orosz forradalom és a kommunista párt vonzásában Lukács György eljutott odáig, hogy a bűnt – vagyis az erőszakot – is vállalta az emberiség felszabadításának reményében. Később bebizonyította, hogy döntése nem teoretikus jellegű: a Kommünben politikai komisszár lett, és kivégeztett nyolc katonát.

A bűn tudatos vállalása azzal a nehézséggel jár, hogy ezt az utat csak kifinomult erkölcsű emberek vélhetik járhatóknak. Lukács paradoxona – miszerint csak annak szabad ölnie, aki megingathatatlanul tudja, hogy ölni minden körülmények közt tilos – a bűnt a kiválasztott erkölcsi zseni privilégiumának tünteti fel. Csakhogy a teljes emberiség felszabadítását célul kitűző mozgalom nem ismerhet el kétfajta erkölcsöt. A kivételes esetekben végrehajtott etikai indítékú büntetés a mozgalomban tömeges bűnözéssé fajul, „a cél szentesíti az eszközt” sivár gyakorlatává, mely a célokat elvont-általános közhelyekké silányítja, és megöli a szellemet is.

Vajon elfojthatja-e a szellem a képességeit is eszményei kedvéért? Dionys Mascolo LE COMMUNISME című művével kapcsolatban Gombrowicz azt veti a szerző szemére, hogy „*nem önmaga akar lenni, hanem csak eszköz, olyasvalaki, aki alárendelte magát a feladatának. Nem értheti meg a világot, mert rá akarja tukmálni magát, sőt mi több, azt hiszi, ez a megértés egyetlen formája.*” Mascolo könyvét „*az abszolút őszinteség és az abszolút hazugság, a valóság abszolút ismerete és abszolút nem ismerete*” jellemzi. Ez az állapot elkerülhetetlen, mihelyt az eszmények érvényesítése hazugságokra kötelezi a hitvallókat. Lukács például gyakran mesélt egy csataképről – festőjének nevével elfelejtettem –, melyen egy lovas hadseregnek egy szakadékon kell átjutnia. Az első sorok belezuhannak a szakadékba, feltöltik azt, és az utánuk vágatatók a ló- és lovastetemeken átgázolva elérik a túlsó partot. „*Talán az én életművem is csak arra jó – szokta volt mondogatni –, hogy segítsen*

feltölteni a szakadékot.” Íme, az ember és mű, mint valami nagy Feladatnak alárendelt eszköz. Eszközzé degradálódva évtizedekre feláldozta egyedülálló szellemi színvonalát, és ezt a döntését láthatólag még akkor sem bánta meg, amikor pártja követelményeitől némelyest megszabadulva megalkotta öregkori nagy műveit. A tudatos intellektuális lealacsonyodást azzal indokolta, hogy az emberiség boldogulása fontosabb, mint valamely mű makulátlansága. Ma már Lukács döntését, indokostul, a kommunizmus iránt érzett vallásos elkötelezettségének számlájára írom.

Ezt az emlékező gondolatmenetet az a polémia váltotta ki belőlem, amelyet Gombrowicz folytatott egy Goetel nevű lengyel emigráns íróval. Goetel szerint a száműzött lengyeleknek vissza kell nyerniük Lengyelországot, mert csak itt élhetnek teljes életet. Hát nem tanultátok meg a katolikus egyháztól, kérdi Gombrowicz, hogy lelketek halhatatlan, függetlenül a szélességi foktól, ahol tartózkodtok? Ő maga egyetért az egyházzal, csak éppen vallási értelemben vett lélek helyett olyan értékekre hivatkozik, mint az értelem, a nemeslelkűség, a fejlődőképesség, a szabadság és az őszinteség. Ezután fogalmazza meg a kérdést, mely problémánk középpontjába vezet: *„Ha tudatnánk veletek, hogy csak akkor maradhattok Lengyelországban, ha lemondtok ezeknek az emberi értékeknek egy részéről, vagyis csak úgy maradhattok lengyelek, ha rosszabb – kissé kevésbé tehetséges, kevésbé okos, kevésbé nemes – emberekké váltok, meghoznátok ezt az áldozatot Lengyelországért?”* A kérdés dallamvonalában benne rejlik a válasz. A patriotizmus éppúgy válhat vallássá, mint a kommunizmus. Gombrowicz, az individualista legfőbb emberi kötelességének az egyén beteljesedését tekintette. De az egyén csak más emberekkel kölcsönhatásban fejlődhet. Másrészt a többi ember sem absztrakció, hanem egyén. *„Sohasem fogok egyetérteni Goetel úrral – neki Lengyelország a fontos, nekem pedig a lengyelek.”* És ha ehhez még azt is hozzátesszük, hogy számára a nem lengyelek sem voltak kevésbé fontosak, akkor teljes képet kapunk termékeny írói individualizmusáról.

Gombrowicz hosszan elemzi látomásos színdarabját, az ESKÜVŐ-t, majd megkérdi magától, hogy nem visszaélés-e, ha maga a szerző kommentálja jószerevel ismeretlen művét. Kérdésére harsány „nem”-mel felel. El kell hitetnünk magunkkal, hogy az emberek vágyódnak ránk, mindenáron meg akarnak ismerni, így hát *„kényszerítsd őket arra, hogy érdekelje őket, ami téged érdekel. Minél többet tudnak rólad, annál nagyobb szükségük lesz rád. »Én«-ünk az emberi kapcsolatoknak nem akadály, hiszen éppen az »Én«-re sóvárognak ők is. Csak az a fontos, hogy ne csempésszük be ezt az »Én«-t, mint valami tiltott árut. Mi az, amit az »Én« nem visel el? A felemáságot, a féltékenységet, a szemérmetséget”.*

Brecht is sokat tűnődött azon, hogy miképpen fogadtassa el magát a publikummal. Kérdésére – talán mert helyzete kevésbé volt kétségbeesítő – kevésbé patetikusan válaszolt. A becsempészési taktikát sem utasította el. Célravezetőnek találta például, ha ismeretlen, sőt kiadatlan írásairól is úgy beszél, mint az általános műveltség részéről. Így ébreszthető, a sznobizmus hajtórugóinak felhasználásával, érdeklődés e művek és főként szerzőjük iránt.

Az érvényesülésre törekvő nagy személyiségeknek azonban – ha nem akarnak korrumpálódni – nagy türelemre van szükségük. Gombrowicz és Brecht a száműzetéssel együtt a türelem mellett is elkötelezte magát. Az „el kell hitetnünk magunkkal” pátosza jelzi, hogy az „Én” fontosságának és mellőzöttségének együttes tudata serkentette a türelmet – „van annyi tartalékom, hogy várhatok” –, és egyben türelmetlenséget is gerjesztett – „hogyhogy a kutya sem ismer, üstönlést nélkülözhetetlenné teszem magam” –, és e két erő állandó harca növelte alkotóképességüket és kielégíthetlenségüket

is. (Ez a szituáció nem emigránsmonopólium: bizonyos alkatok bizonyos társadalmi struktúrákban csak önmaguk feladásával érvényesülhetnek. Ez még keserűbb tudás, mert az ilyen hal zátonyra vetődve, közvetlen közlőről látja, hogyan tempóznak mellette, és hogyan fickándoznak szerencsésebb haltársai.)

Külön töprengést érdemelne az olyan személyiségek, akik – mint Kafka – meg se próbálják elfogadtatni „Én”-jüket a világgal. Rezignáció rejlik az ilyen magatartás mögött? Depresszió? Önbizalomhiány? Vagy igazi, nagy gőg – Gombrowiczénál és Brechténél is kifejtettebb –, mely nem tekinti a világot méltónak arra, hogy kegyeiért vagy akár csak figyelméért törje magát?

Miért nem szereti Kafkát Gombrowicz? Miért találja unalmasnak? Szövegszerűen nem támaszthatom alá, mégis erős a gyanúm, hogy személyisége taszítja, akarva-akaratlanul mutogatott sebei és a bármiféle mutogatásnak ellentmondó, rejtezkedni vágyó ösztöne, mely szakadatlanul háborúzik az írói léttől elválaszthatatlan önkifejezési vágygal. Egy ekkora „Én”, mely nemcsak nem tör elismerésre, hanem viszolyog is ettől – nem tekinthette ezt saját „Én”-je ellen szándéktalanul elkövetett provokációnak?

Ötödik bejegyzés

Rádióinterjú egy pesti hímringyóval. Naponta nyolc-tíz órát dolgozik – ebből négy-öt óra a kifejezett fizikai munka – kétezer forintos órabérért. Vasárnap munkaszünet, ennyi pihenésre szüksége van. Igen tárgyyszerűen beszél, férfikérdés nélkül. Célszerű étrend, erőbeosztás, fegyelmezett életvitel. Mivel napi négy-öt kuncaftot lát el, feltehetően kínai technikával dolgozik: takarékoskodik az ejakulációval, hogy állandó-síthassa izgalmi állapotát.

Nyilatkozott a témakörben az egyik ügyfele is, egy férjes, gyermekes asszony. Kapcsolatát a hímringyóval korrektnek mondta, lelki mozzanatoktól teljességgel szabad szolgáltatásban részesül. „Mintha pedikűröshöz mennék.”

A „szolgáltatás” szóval a női interjúalany radikálisan megváltoztatta a nemeknek az anyajogú társadalom felbomlása óta az európai kultúrkörben kialakult viszonyát. A hagyományos morál a nőket kötelezi szolgáltatások nyújtására. Nemcsak a prostitúció bizonyítja ezt, hanem a polgári házasság intézménye is: a férfi mint családfő eltartja asszonyát, aki ennek fejében szexuális szolgáltatásokban részesíti. A nemiség normái ennek megfelelően a megrendelő igényei szerint alakultak ki. Az aktus a férfi kielégülésével fejeződik be. A potencián (vagyis a férfielégülések számán) mérik a szerelmi együttlétek hatékonyságát. A női kielégülés mellékesnek, járulékosnak, sőt széles körökben és hosszú időszakon át amorálisnak számított. Kamaszkoromban még azt is hallottam, a nők alacsonyabbrendűségének bizonyítékaképpen, hogy „a nő fekszik alul”.

A nem kívánt gyermekáldás elhárításának lehetősége kiütötte a legfőbb fegyvert a férfiuralom bajnokainak kezéből. A születésszabályozás ellenfelei többnyire vallási vagy népességpolitikai érvekkel hadakoznak, de legalább ennyire motiválja őket a félelem és a harag, hogy elvesztik nemiségből eredő privilégiumaikat. A kettős erkölcs azzal a bölcsességgel indokolta létjogosultságát, hogy „a gyereknél csak az anya a biztos”. Ha a nők is lefekhetnek bárkivel, mint a férfiak, akkor tarthatatlanná válik a vérségi elven alapuló örökösödési rendszer. A szüzesség megsértésének, továbbá a női házasságtörésnek a tabuja egy töről fakad a magántulajdon szentségével.

A hímrinygó kuncsaftja, amikor saját kielégülésének minőségét és mennyiségét helyezi a nemi érintkezés középpontjába, és ennek érdekében ő szabja meg a gyöngéd-
ségek jellegét az együttlét folyamán, fölébe kerekedik férfitartnerének, ahogy a munkaerőpiacon is a munkaadó pozíciója a kedvezőbb. Ő választja ki a szolgáltatók közül a legígéretesebbet, akit, ha nem felel meg, bármikor helyettesíthet más munkavállalóval.

Ha megkérdezné valaki, hogy tetszik-e nekem ez a fejlemény, átlós irányban ingatnám a fejemet. Nem tetszik, hogy a szexuális együttlétekből az üzleti szemlélet – akár milyen nemű is a megrendelő – kispórolja a lelki mozzanatokot. A szexotechnika tökélye nagy gyönyörűségeket okozhat, de a technika egyeduralma és az ezzel járó ismétlődések sivársága kiszikkasztja az emberek érzelmi forrásvidékét, és megszünteti a fogékonyságot az individuális szerelemre, amely pedig az emberi kultúra egyik legboldogítóbb vívmánya. Másrészt viszont meggyőződésem, hogy ez a fogékonyság csak a nemek egyenjogúságának talaján válhat általánossá, és ezért tetszik is a szóban forgó női kuncsaft megrendelői öntudata. A nemek között egyenjogú érzelmi-intellektuális viszony társadalmi méretekben csak akkor alakulhat ki, ha a férfi- és női orgazmusok egyenjogúak, mind az erkölcsi megtételésben, mind pedig az ágyban.

Fenti eszmefuttatásom végére érve elolvastam Gombrowicz SZÜZESSÉG című novelláját – véletlenül éppen ez következett a gyűjteményes kötetben. Egy szűz lány annyira ártatlan, hogy amikor matróz szerelmese, egy hímszűz megkéri a kezét, azt hiszi, hogy ez le akarja választani és magához akarja venni végtagját. De felfokozott szüzessége miatt az egész világot szexualizálja képzeletében. Kiszolgáltatottsága odáig süllyesztí, hogy végül („*veled! csak veled!*”) szerelmesével együtt nekiesik egy szemétkben talált csontnak, melyet a család kutyaája félig már lerágott.

Íme, ugyanaz a téma: a ránk oktrojált szexuális eszmények annyira ellenkeznek természetünkkel, hogy jaj annak, aki képmutatás nélkül, tiszta szívéből veszi komolyan őket.